

Katarzyna Anna Kesling
Instytut Sztuki PAN

Jan Rubczak (1882-1942). Artystyczne podróże malarza

Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Anny Wierzbickiej

STRESZCZENIE

Tematem mojej rozprawy doktorskiej jest twórczość grafika i malarza Jana Rubczaka, która przypada na pierwszą połowę XX wieku. Artysta związany był z Krakowem (studiował w Akademii Sztuk Pięknych). Po studiach wyjechał do Paryża, gdzie mieszkał do 1923 roku. Regularnie wystawiał prace w kraju i za granicą. Był przede wszystkim pejzażystą, choć w jego bogatym dorobku znajdują się również martwe natury i portrety. Prace Rubczaka zyskały uznanie krytyki i odbiorców już w momencie debiutu młodego twórcy, w 1908 roku, w krakowskim Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych. Dziś jego ryciny i obrazy znajdują się w wielu polskich muzeach, bibliotekach oraz kolekcjach prywatnych, a także w zbiorach zagranicznych (głównie we Francji), często też pojawiają się w ofercie domów aukcyjnych. Mimo to twórczość artysty znana jest jedynie dość wąskiemu gronu odbiorców – głównie historykom sztuki, marszandom i kolekcjonerom. Artysta pozostał twórcą ciągle niedocenionym i nieco zapomnianym.

Celem rozprawy jest przedstawienie bogatego *oeuvre* Jana Rubczaka, którego dokonania, zwłaszcza w dziedzinie grafiki i malarstwa, nie doczekały się dotychczas kompleksowego opracowania prezentującego jego działalność na polu sztuki oraz stanowiącego próbę odtworzenia biografii artysty. Przyjęta w rozprawie metodologia pracy opiera się na badaniach podstawowych – wnikliwej kwerendzie archiwalnej, bibliotecznej i muzealnej. Głównym źródłem informacji na temat życia i artystycznej działalności Jana Rubczaka są nieliczne zachowane archiwalia o zróżnicowanej wartości badawczej. Skromna liczba źródeł utrudniła dokładne przedstawienie biografii malarza, jego twórczej postawy oraz warsztatu pracy. Mimo to, zebrane przeze mnie materiały pozwoliły na fragmentaryczne przynajmniej odtworzenie losów artysty, a także na uzupełnienie lub sprostowanie błędnych bądź niepewnych informacji, często powielanych w kolejnych publikacjach. Ponadto, udało mi się zgromadzić wiele reprodukcji prac Jana Rubczaka, co pozwoliło na wnikliwą analizę jego dorobku, a także interpretację rycin i obrazów (w większości niedatowanych). Na podstawie

zachowanych dzieł możliwa była także próba odtworzenia artystycznych podróży, które malarz odbył w ciągu kilkudziesięciu lat swego życia.

Tekst rozprawy składa się z czterech rozdziałów, poprzedzonych wstępem zawierającym stan badań. Pierwszy rozdział dysertacji poświęcony jest wczesnej twórczości Jana Rubczaka, przypadającej na czas studiów w krakowskiej Akademii. W latach 1904-1911 młody artysta doskonalił umiejętności w dziedzinie rysunku, malarstwa i grafiki, początkowo pod kierunkiem Floriana Cynka, a od 1906 roku w klasie Józefa Pankiewicza. Ta część pracy powstała w oparciu o materiały źródłowe przechowywane w Archiwum Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie. Informacje zawarte w archiwaliach pozwoliły na sprostowanie powtarzanych często nieprawidłowości dotyczących poszczególnych faktów z życia Jana Rubczaka, m.in. daty i miejsca jego urodzenia, imion i nazwisk rodziców artysty, a także dat początku i zakończenia studiów, jak również przerw w nauce, w czasie których grafik wyjeżdżał do Francji. W rozdziale wiele miejsca poświęciłam postaci Józefa Pankiewicza, który wywarł ogromny wpływ na twórczość Jana Rubczaka. Pankiewicz rozbudził w swoim uczniu zainteresowanie sztuką francuską i namówił do wyjazdu do Paryża. W tej części pracy podjęłam również analizę wybranych prac Jan Rubczaka. W okresie krakowskim artysta koncentrował się przede wszystkim na grafice. Bacznie obserwował dokonania Pankiewicza, jednak nie podążał ślepo śladem swego nauczyciela. Podczas gdy realizacje profesora odznaczają się często dość szkicowym opracowaniem i ostrą linią, kompozycje jego ucznia zbudowane są najczęściej za pomocą linii miękkich i płynnych. Brakuje owej „ostrości” i surowości obecnej w niektórych rycinach Pankiewicza. W pracach Rubczaka kontury bardzo często są wyraźne, światło i cień oddane ze swobodą, ale również precyzją. Taki sposób ukazywania rzeczywistości twórca stosował w większości swoich prac graficznych. Wydobywając różnice tonalne, próbował oddać nastrój przedstawionego w akwaforcie czy akwatincie widoku. Podjęte starania kończyły się sukcesem w postaci bardzo dobrej jakości odbitek graficznych. Już we wczesnych rycinach dostrzec można doskonałe opanowanie techniki oraz wyczucie światłocienia, które niekiedy sprawiają wrażenie jakby twórca posługiwał się malarskimi środkami wyrazu. Powstałe między 1907 a 1909 rokiem ryciny, przedstawiające przede wszystkim motywy z Krakowa, a także grafiki wykonane podczas podróży m.in. do Chartres i Rouen, charakteryzuje swobodny rysunek, umiejętne ukazanie różnic tonalnych oraz gry światła i cienia. Kompozycje zwracają uwagę nowym, chętnie podejmowanym przez artystów przełomu XIX i XX wieku, kadrowaniem.

Rozdział drugi dotyczy prac Jana Rubczaka wpisujących się w stylistykę i klimat sztuki młodopolskiej. Do takich należą grafiki i obrazy powstałe w latach 1904-1911, w których

dominują pejzaże pełne ciszy, wywołujące niekiedy poczucie osamotnienia, wrażenie niepokoju, obawy, lęku, kryjące w sobie bliżej nieokreśloną tęsknotę i melancholię. Wiele z nich odwołuje się do impresjonizmu, postimpresjonizmu oraz symbolizmu, a także do sztuki japońskiej. Częstym motywem pojawiającym się na akwafortach i akwatintach artysty są grupy drzew – tworzących na wzór japońskich kompozycji swoistą półprzejrystą „sieć” (zza której dostrzec można budynki bądź rozległy pejzaż), pojedyncze drzewa – w różnych stadiach życia, czy zaułki miast wraz z ich malowniczymi zabudowaniami. Niektóre prace z tego czasu zdradzają wyraźne wpływy i inspiracje sztuką Jana Stanisławskiego (czego przykładem może być obraz olejny *Pejzaż letni* namalowany w 1907 roku, czy też *litografia Dwie kobiety* z 1908 roku).

Kolejny, trzeci rozdział, stanowiący najobszerniejszą część rozprawy, składa się z kilku podrozdziałów. Pierwszy z nich poświęcony jest „okresowi paryskiemu”, obejmującemu lata 1910-1917, pozycji Jana Rubczaka w środowisku polskiej kolonii artystycznej w Paryżu oraz jego społecznej działalności m.in. w ramach Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej Postępowo-Niepodległościowej „Filarecja”, Bratniej Pomocy Młodzieży Polskiej w Paryżu, Towarzystwa Pracujących Polaków w Paryżu, Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Studentów Polskich w Paryżu „Spójnia” oraz Towarzystwa Artystów Polskich (TAP). Cennych informacji na ten temat dostarczyły materiały źródłowe pochodzące z Archiwum Gierszyńskich, znajdujące się w Zbiorach Specjalnych Towarzystwa Historyczno-Literackiego/Biblioteki Polskiej w Paryżu. W „okresie paryskim” malarz kilkakrotnie wyjeżdżał do Bretanii. Zachowane prace z lat około 1910-1914 dowodzą, iż prowadził w tym czasie intensywne eksperymenty w zakresie doboru koloru, których efektem były obrazy niezwykle różnorodne pod względem stylu, kompozycji, sposobu nakładania farby na podłoże malarskie oraz zastosowania barw. Ten etap twórczych poszukiwań można uznać za jeden z najciekawszych w dorobku Rubczaka. Wiele realizacji zdradza wyraźne inspiracje sztuką Władysława Ślewińskiego, przede wszystkim zaś Paula Cézanne’a (np. *Martwa natura* z ok. 1913 roku, czy pejzaże z Lannion z 1914 roku).

Dalsze podrozdziały dotyczą losów twórcy w czasie I wojny światowej. Pod koniec grudnia 1914 roku artysta wraz z rodziną przebywał w Bretanii. Następnie powrócił do Paryża, gdzie wystawiał m.in. na Salonie Niezależnych. Dowodem ówczesnej aktywności Rubczaka, poświadczanej wzmiankami w prasie, są liczne wystawy w których brał udział. Odtworzenie przedstawionych w tym rozdziale losów Jana Rubczaka było możliwe m.in. dzięki zachowanym materiałom źródłowym wchodzącym w skład Archiwum Gierszyńskich oraz dziennikom Marcina Samlickiego (przechowywanym w Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni).

Dwa ostatnie podrozdziały dotyczą podróży Jana Rubczaka na południe Francji oraz jego realizacji z lat dwudziestych XX wieku. W tym czasie malarz wykonał m.in. serię obrazów ukazujących port w Martigues, różniących się od siebie jedynie zastosowaną kolorystyką oraz układem kilku elementów budujących kompozycję. Omówiony w tej części rozprawy dorobek twórcy dowodzi, iż po 1914 roku artysta skoncentrował się przede wszystkim na problemie koloru i światła. Nawiązywał do dzieł Wielkich Mistrzów, choć nie odrzucał eksperymentów związanych z nowoczesnymi prądami w sztuce. Świadczą o tym chociażby zgeometryzowane, czerpiące inspiracje z kubizmu, pejzaże, z których jeden został zreprodukowany w 1923 roku w amerykańskim magazynie „Futurist Aristocracy”.

Czwarty rozdział poświęcony jest pedagogicznej działalności malarza, który po powrocie do Polski w 1923 roku objął stanowisko nauczyciela w Wolnej Szkole Malarstwa i Rysunku Ludwika Mehofferowej w Krakowie. Kilka lat później (w latach 1931-1932) pracował jako asystent przy katedrze grafiki w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Od 1925 do ok. 1929 roku działał w ramach Cechu Artystów Plastyków „Jednoróg”, którego był współzałożycielem. Aktywnie uczestniczył w krakowskim środowisku artystycznym. W latach trzydziestych wykonywał przede wszystkim realistyczne pejzaże ukazujące polski krajobraz, stosując technikę olejną lub akwarelę. Działalność Rubczaka przerwały jednak tragiczne wydarzenia. Twórca, aresztowany w czasie łapanki zorganizowanej przez okupantów 16 kwietnia 1942 roku w krakowskiej Kawiarni Plastyków i osadzony w Auschwitz, został rozstrzelany 27 maja tego roku.

Jan Rubczak nie był „rewolucjonistą”. Jego sztukę w znacznym stopniu ukształtowały studia w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, które dały mu solidną podstawę do dalszych poszukiwań w zakresie formy i barwy. Niezaprzeczalnie decydującą rolę w artystycznym rozwoju młodego twórcy odegrał Józef Pankiewicz, pod którego kierunkiem zgłębiał tajniki technik graficznych (ale także malarskich). Przyswoiwszy sobie tę praktyczną wiedzę, wykonywał oryginalne akwaforty i akwatinty, sporadycznie sięgając również po litografię. I choć inspirował się dziełami swego nauczyciela oraz jego poprzedników, nie był jedynie biernym naśladowcą ich sztuki.

Przyglądając się dorobkowi Jana Rubczaka dostrzec można, iż najciekawsze realizacje wykonał on w pierwszych dwóch dziesięcioleciach XX wieku, szczególnie zaś między 1908 a 1914 rokiem, kiedy w swoich pracach próbował połączyć umiejętności rysunkowe, graficzne i malarskie zdobyte na studiach z nowymi inspiracjami: obok wyraźnego nawiązania do sztuki Józefa Pankiewicza, ale także Jana Stanisławskiego zauważalny jest wpływ malarstwa francuskiego z przełomu XIX i XX wieku, głównie dzieł Paula Cézanne’a, malarzy „Szkoły

Pont-Aven”. Rubczak podążył więc ścieżką podobną do tej, którą obrało wielu młodych artystów działających na początku XX wieku. Słabsze lub silniejsze wpływy sztuki mistrza z Aix można bowiem dostrzec w pracach wielu twórców, wśród których byli także koledzy Jana Rubczaka, między innymi: Leopold Gottlieb, Henryk Hayden, Mojżesz Kisling, Roman Kramsztyk, Simon Mondzain, Mela Muter, Jan Wacław Zawadowski. Artyści ci wykształcili jednak swój własny, indywidualny styl malarski, czego zdecydowanie nie można powiedzieć o Janie Rubczaku. Podczas gdy swobodnie operował technikami trawionymi tworząc znakomite grafiki, jego prace malarskie powstałe w ciągu kilkunastu lat są bardzo zróżnicowane, są także niejednorodne. W obrębie jednego roku artysta namalował, na przykład, kilka zupełnie różnych kompozycji – o odmiennej kolorystyce, ujęciu niuansów światła i cienia, mniej lub bardziej wyraźnej fakturze farby, a także odmiennym podejściu do tematu. Niektóre z realizacji, zwłaszcza te powstałe w końcu lat dwudziestych i w latach trzydziestych, były wątpliwej jakości artystycznej. Mimo iż malarstwo Jana Rubczaka bywało stylistycznie niespójne, trudno zarzucić twórcy całkowity brak umiejętności w tej dziedzinie sztuki. Wiele płócien bowiem wyróżnia się bardzo dobrym prowadzeniem pędzla oraz wyczuciem koloru i światła, co niewątpliwie jest ich atutem. Obrazy stanowią swego rodzaju dokumentację podróży – w sensie dosłownym, ale także metaforycznym. Perygrynując w coraz to inne miejsca Rubczak próbował swych sił jako malarz, eksperymentował z barwą, światłocieniem, sposobem nakładania farby. Można by rzec, że odbywał „malarskie wędrówki”, chcąc odnaleźć własny styl.

Zasadniczą część rozprawy uzupełnia wykaz wystaw sprzed 1942 roku, w których uczestniczył artysta, wykaz ekspozycji po 1942 roku, na których prezentowano jego dzieła oraz obszerna bibliografia.

Odrębną część pracy stanowi katalog dzieł Jana Rubczaka, podzielony na trzy części: grafikę (zgromadziłam tu 136 rycin, uwzględniając także zachowane odbitki), malarstwo (234 obrazy, wśród nich akwarele i prace wykonane w technice olejnej) oraz rysunek (14 rysunków). Katalog był o tyle trudny w skompletowaniu i ułożeniu, że wiele grafik i obrazów artysty znana jest jedynie z reprodukcji lub znajduje się w zbiorach prywatnych, większość zaś nie jest datowana. Każda z prac wymienionych w katalogu opatrzona jest dokładnym opisem technicznym (tytuł, wymiary, sygnatura, miejsce przechowywania). Istotnym uzupełnieniem tych informacji jest wykaz wystaw, na których dana praca była prezentowana oraz bibliografia.